

Homeros och modern diagnos

av Elsa Hörling
Sollefteå

Att dö av sorg

I *Odysseéns* elfte sång skildras Odysseus' besök i underjorden, dit han beger sig för att rådfråga siaren Teiresias om sina kommande öden. Bland skuggorna i Hades skönjer Odysseus sin mor, och han utnyttjar tacksamt möjligheten att tala med henne, ivrigt att få reda på dels vad som hänt därhemma under hans långa bortovaro, dels vad som orsakat moderns död. Har hon drabbats av en smärtlös pil avskjuten från Artemis' båge, eller har hon dött av en långsamt förtärande (kroppslig) sjukdom?

I verserna 181-203 ger Antikleia sitt klarläggande svar, och hon lämnar först lugnande besked vad gäller hustrun och sonen. Penelope väntar troget, om än plågad, och sonen lever alltjämt aktad och inbjuds som sig bör till gästabud.

Faderns tillstånd däremot är långt ifrån gott. Kungen kommer inte mera till staden, han drar sig undan sin invanda furstliga miljö, han ligger bland tjänarna och är illa klädd. Detta inger oro, ty kung Laertes är inte längre sitt forna jag. Han är faktiskt stadd i förfall.

Din far bor ute på landet,
aldrig kommer han in till staden mer, och hans läger
är inte längre en säng och bolster och skinande täcken
utan han sover om vintern där slavarna ligger, på golvet
nära husets härd, och klädd i torftiga paltor.
Sedan, i sommarens tid, långt in i den frodiga hösten
finner han bäddar överallt bland vingårdens kullar,
skottade hop av rankors löv som fallit till marken.
(11.187-194)¹

1. Samtliga Homeroscitater enligt I. Björkesons översättning.

Efter denna skildring av kungens förändrade sociala beteende följer en summarisk beskrivning av hans fysiska och psykiska tillstånd. Laërtes' ålderdom är svår. Sorgen växer sig stor i hans sinne, och gripnen av smärtsam längtan efter sonens hemkomst ligger han bedrövad på sitt läger. Det finns anledning att anta att han sover dåligt, även om Homeros inte speciellt nämner något om detta. Erfarenhetsmässigt vet vi, att den som ligger bekymrad inte sover rofyllt och gott om natten.

Suckande ligger han där och längtar efter din hemkomst,
alltmera tyngd av sorg; till det kommer åldrandets krämpor.
(11.195-196)

Mannen saknar sin son, och detta är grunden till hans olycka. Man får uppfattningen att han har förlorat hoppet om en lycklig återförening med sonen, eftersom så många år förrunnit sedan de skildes åt. Att det förhåller sig så bekräftas i den tjugofjärde sången, där Laërtes inför Odysseus (som ännu inte avslöjat sin identitet) beklagar sig över att han mist sin son och inte ens fått möjlighet att begrava honom, vilket gör att han också plågas av skrämmande föreställningar om vad som hänt med den döda kroppen. Dessförinnan beskriver Homeros än en gång den gamle mannens svåra belägenhet, poängterar hur sorgsen och hur uselt klädd han är, och bekräftar därigenom Antikleias skildring.

Då blev han varse med ens sin far i trädgården, ensam,
skyfflande jord kring ett träd. En sliten kiton var han klädd i;
smutsig och lappad och ful, och kring benen hade han knutit
hopsydda bitar av läder, till skydd mot sårande kvistar.
Handskar bar han för törnenas skull, och en mössa av getskinn
täckte hans huvud; bitter sorg tycktes nära den gamle.
(24.226-231)

ack min olycksdrabbade son – om jag någonsin haft en! –
han som fjärran från hem och familj blev fiskarnas föda
ute på djupen, eller ett rov för fåglar och vilddjur

på någon okänd strand! Hans moder och fader fick aldrig
svepa hans lik och begråta den son de satte till världen,
ej heller unnades hon som vanns med rikliga gåvor,
makan Penelope, klaga sin sorg som man brukar vid båren
och sluta till hans blick – en skyldig tribut åt de döda.
(24.289-296)

Homeros är en skarpögd iakttagare av mänskligt beteende, och han ger, mitt i den elfte sångens fantastiska berättelse om ett besök i dödsriket, en synnerligen realistisk och trovärdig beskrivning av Laërtes' förändrade beteende, hans sorg och orsaken därtill, en beskrivning som kan tjäna som underlag för en diagnos, tillfyllest ur medicinsk synvinkel också med vår tids mått mätt. Det är uppenbart att Laërtes lider av svår nedstämdhet, en depression orsakad av yttre betingelser. Man kan sammanfatta psykiatern D. Wassermans beskrivning av de symtom som enligt henne är typiska för depression på följande sätt: den deprimerade sover inte, äter inte, bryr sig inte om sin klädsel och drar sig tillbaka från sitt tidigare sociala liv, som vederbörande inte orkar med.² Det är slående, hur väl Homeros och Wasserman stämmer överens i sina beskrivningar.

Homeros försummar inte att betona, hur föräldrarna plågas av tankar på vad som har hänt med sonens kropp. Han ger flera drastiska skildringar av den arten,³ och det är rimligt att utgå från att de skildringar han ger bygger på iakttagelser av gemene mans föreställningar om vad som händer med kroppar som blir liggande i hav eller på land, föreställningar som kommit att ingå i folks medvetande som ett allmängods. Vi kan förvisso vittna om liknande tankar också från vår egen tid. Vid stora fartygskatastrofer har efterlevande i flera fall, och även många som inte drabbats direkt av den inträffade olyckan, framhävt som särskilt smärtsamt att de döda blivit liggande utan skydd på havets botten. Reaktionen är densamma när en våldsam flodvåg, en tsunami, sköljer bort och dränker människor i tusental, och liknande känslor kommer till uttryck också vid dödsolyckor i svårtillgänglig bergsterräng, där man inte har kunnat bärga de döda.

2. Wasserman 1998, 58-61.

3. *Il.* 21.20ff; 21.122-127; *Od.* 5.410-435; 12.230-235 för att nämna några.

Det var ett etiskt och religiöst krav att efterlevande skulle begrava de döda, och Homeros ger många beskrivningar av hur fallna krigare begravs. Men ett omhändertagande av den döda kroppen var inte enbart en plikt för de efterlevande att fullgöra. Att ceremonier och riter i samband med begravningar fyller djupt mänskliga behov är Homeros medveten om. Detta framkommer av Laertes' yttrande. Det är uppenbart, att han och Antikleia skulle ha känt en lättnad i sorgen, om de åtminstone hade fått svepa sin son och getts möjlighet att begråta honom.

Efter att ha redogjort för hur det står till med hustrun, sonen och fadern svarar Antikleia på frågan om vad som hänt henne själv.

Så var det också jag gick under och mötte mitt öde.

Varken kom till vårt hus den träffsäkra skyttegudinnan
och släckte ut mitt liv med en smärtfri pil från sin båge
eller rycktes jag bort av sjukdom som ofta så plågsamt
låter en kropp förtvina och undergräver dess livskraft.

(11.197-201)

“Så var det också jag gick under och mötte mitt öde.” Homeros tynger inte skildringen med detaljer, och han ger inte några mera ingående upplysningar om förändrat socialt beteende eller psykisk belägenhet för moderns del. “Så var det också jag” – detta är tillräckligt för att vi skall förstå att hon, liksom fadern, har saknat sonen, plågats av längtan efter honom, trots honom vara död, gripits av svår nedstämdhet och tynat bort. Men att hennes tillstånd faktiskt har blivit sämre än faderns framgår tydligt, då Antikleia vederlägger Odysseus' båda förslag om vad som kan ha vållat hennes död och avslutningsvis konstaterar, att det var avsaknaden av och längtan efter den förträfflige sonens råd och mildhet/godhet som kostat henne livet.

Saknaden efter dig, dina kloka råd och din godhet
dödade all min lust att leva, käre Odysseus.

(11.202-203)

Dessa ord ger klart besked om den betydelse Odysseus hade för sin mor, såväl intellektuellt som emotionellt. Homeros berör inte vilken tid som förflutit mellan Odysseus' avfärd hemifrån och moderns död, men det förefaller troligt, om man jämför med faderns öde, vilket ju också Homeros gör, att det rör sig om en längre tid. Man kan naturligtvis inte bortse från att Antikleia har blivit äldre och att hon av det skälet liksom maken kan ha drabbats av "åldrandets krämpor." Men det är inte vanliga ålderskrämpor som hon anför som orsak till sin död utan psykologiska skäl. Av hennes svar på sonens fråga förstår vi att hon har mist glädje och initiativ, helt förlorat lusten att leva. Ytterst är det alltså sorgen och saknaden som orsakat hennes död. Detta är Homeros' besked.

Är detta möjligt? Kan man verkligen dö av sorg? Vi känner uttrycket och hanterar detta liksom det mera dramatiska och romantiska "dö av brustet hjärta" mestadels som ett talesätt utan att närmare klargöra för oss vad de egentligen innebär. Men det förekommer också att vi medvetet väljer att säga att någon dött av längtan till en älskad avliden i önskan att mildra ett besked om ett dödsfall och genom ordvalet leda tanken till föreställningen om en gemensam tillvaro efter döden.

Medicinska och psykologiska rön

Att förlusten av en kär anhörig kan leda till nedstämdhet, stundtals till svår nedstämdhet, är allmänt känt och i och för sig inte förvånande. För de flesta lindras dock sorgen efter en tid, och även om allting inte blir som tidigare accepterar man de nya livsvillkoren. Men för några kommer ingen lindring, utan svårigheterna snarare ökar. Under den senare hälften av 1900-talet har flera läkare och psykologer i sin forskning intresserat sig för denna grupp för att undersöka, om uttryck som "dö av brustet hjärta" och "dö av sorg" faktiskt ägde relevans. Måhända låg det något i uttrycken som myntats av människor i förgången tid och som speglar deras uppfattning att sorg kan döda och detta i synnerhet genom att hjärtat, som ju av tradition ses som centrum för känslor, inte orkar arbeta längre. En mängd forskningsrapporter såg dagens ljus.

Många forskare fokuserade på hur äkta makar drabbas när den ena parten dör. Av ett flertal undersökningar framkom det att en änka eller änkling dött av hjärtinfarkt förorsakad av allvarlig känslomässig stress kort tid (inom sex månader) efter den

avlidne maken respektive maken.⁴ Några forskare valde att presentera sina iakttagelser med direkt hänvisning till uttrycket "dö av brustet hjärta".⁵ Till denna grupp sällar sig professorn i kardiologi vid Karolinska Institutet i Stockholm K. Schenk-Gustafsson, som år 2008 gav ut en bok med titeln *Det brustna kvinnohjärtat – om kvinnors hjärt-kärlsjukdomar*.

Mellström et al. (o.a.a.) kunde i en storskalig undersökning som genomfördes i Sverige under en tioårsperiod bland mycket annat visa, att i jämförelse med gifta i åldern 70-74 år löper änkor och änkemän i nämnda åldersgrupp större risk att avlida under en tidrymd av elva år efter det att de berövats sin livskamrat. Långfristiga effekter av sorg med depression, social isolering och inaktivitet som följd innebär stora risker för ohälsa och död inte minst bland äldre, betonar Mellström och hans forskarlag. Detta är ett viktigt påpekande, och det äger relevans utöver denna grupp.

Det visar en systematisk genomgång av engelskspråkig forskning från tiden 1966-1996, som behandlar ökad dödlighet som en följd av depression, som genomfördes av L.R. Wulsin, G.E. Vaillant och V.E. Wells och publicerades i *Psychosomatic Medicine* 61, 6-17, 1999. De forskningsresultat som där redovisas överensstämmer med den svenska undersökningens, och det framgår, att deprimerade löper större risk att insjukna i framför allt hjärt-kärlsjukdomar som kan leda till döden. Det är viktigt att framhålla att man observerat att också en känsla av hopplöshet kan få lika så ödesdiger följd utan att den direkt kopplas till klinisk depression. Wulsin et al. finner det angeläget att i kommande studier undersöka, om det är en direkt fysiologisk påverkan av depression eller en indirekt effekt genom bristande intresse för eget liv och hälsa – vilket man funnit vara vanligt förekommande – som skördar flest offer. Man behöver ytterligare kunskap för att kunna arbeta profylaktiskt och hjälpa dem som är på väg in i en depression.

En intressant studie utfördes i Leiden av M.P.H.D. Cleiren, R.F.W. Diekstra, Ad.J.F.M. Kerkhof och J. van der Wal och publicerades i *Crisis* 15(1) 22-36, 1994. Dessa forskare hade fäst sig vid att intresset under de senaste årtiondena främst hade inriktat sig på de svårigheter som uppstod vid en makas eller makes död. De efterlyste forskning som inriktade sig på sorgereaktioner vid förlust även av andra närstående, och de

4. P.R. Cox, J.R. Ford 1964; D. Mellström, Å. Nilsson, A. Odén, Å. Rundgren, A. Svanborg 1982; A. Bowling 1987; D. Wasserman 1998.

5. C.M. Parkes, B. Benjamin, R.G. Fitzgerald 1969; J.L. Lynch 1977.

vidgade sitt undersökningsområde till att omfatta föräldrar, barn och syskon. Gruppen valde dessutom att granska inte bara formella utan också informella karakteristika som tillfredsställelse i umgänget, ambivalens och dominans för att få ett bättre underlag och därmed på ett djupare sätt kunna utvärdera betydelsen av förlusten och följderna av denna.

Undersökningen bekräftar vad tillgänglig litteratur samstämt omvittnar, nämligen att förlusten av ett barn, oavsett om detta vid sin död är mycket litet eller har nått vuxen ålder, upplevs som särskilt smärtsam av den enkla anledningen, att det är emot ordningen i livet att yngre dör före äldre. Det känns relevant att erinra om ett par antika gravepigram, som kort och sakligt uttrycker detta. "Att dö är inte smärtsamt, ty det är bestämt för alla, men att dö i sin ungdom och före sina föräldrar;"⁶ och: "Det är inte att dö som är smärtsamt, ty det har Ödet befallt, utan att dö i sin ungdom och före sina föräldrar."⁷

Cleiren et al. kunde med säkerhet fastslå att även om de flesta som ingått i studien i någon mån drabbats av depression och känslor av hopplöshet, så var det föräldrarna som visade sig vara mest benägna att grubbla över meningen med det inträffade. I synnerhet gällde detta om barnet råkat ut för en olycka som kanske medfört att dess kropp vanställts. (Grubblarier över vad som hänt med sonens kropp plågade också Odysseus' föräldrar som vi sett av citatet ovan.) En fråga om mening med det inträffade visade sig inte sällan leda till en fråga om meningen med det egna livet och förorsaka existentiell kris. (Att Antikleia drabbats av sådan är uppenbart. Hon klarade inte av att leva utan sonens "råd och mildhet.")

Forskarna kunde visa att det förelåg substantiella och signifikanta skillnader mellan de olika grupper som deras studie omfattade (29-34). Allra hårdast drabbade var mödrar som förlorat ett barn, och för några av dessa hade känslan av nedstämdhet och tomhet en tendens att öka allt efter det att månaderna gick. De visade stor uppgivenhet och uttalad pessimism när det gällde att uthärda förlusten. Cleiren et al. kunde, även detta med stöd av tidigare forskning, fastställa att ju bättre och ju mera tillfredsstäl-

6. W.Peek, *GG* 121, 3:e årh. f. Kr.: [οὐ τὸ θανεῖν ἀλγ]εινόν, ὅπερ καὶ πᾶσι [πρό]κειται, [ἀλλὰ πρὶν ἡλικία]ς καὶ γονέων πρότερον (övers. Elsa Hörling).

7. W.Peek. *GV* 1664, 2-1 årh. f. Kr.: οὐ τὸ θανεῖν ἀλγε[ινόν, ἐπ]εὶ [τό γε Μοί]ρ' ἐπέκλωσε, ἀ[λλὰ πρὶν ἡλικίης καὶ γονέων πρότερον] (övers. Elsa Hörling).

lande relationen mellan det döda barnet och den efterlevande (och i synnerhet då modern) varit, desto svårare upplevdes förlusten.

Sammanfattning

Moderna vetenskapliga rön ger belägg för Homeros' utsagor inte bara när det gäller Laertes' utan också Antikleias långt sorgligare öde. Samlade forskningsresultat visar, som vi sett, att efterlevande dels kan drabbas av hjärtsjukdomar som vållar deras död, dels kan förlora intresset för eget liv så till den grad, att de slutar vårda sig om det och därför tynar bort. Undersökningar ger också vid handen, att mödrar generellt sett drabbas särdeles svårt vid förlusten av ett barn. Man har vidare visat, att kvaliteten i en relation är avgörande för sorgereaktionen, och Homeros poängterar nogsam, att förhållandet mellan Odysseus och hans mor på alla sätt hade varit berikande.

Insiktsfullt skildrar Homeros föräldrarnas tillstånd. Han tillfredsställer alla krav på en god fallbeskrivning, som termen lyder idag, när han mot bakgrund av den fascinerande miljö som Hades utgör låter Antikleia i enkla anföranden teckna ett par inträngande och trovärdiga porträtt av sig själv och maken Laertes. Det är som den vittre A. Wifstrand konstaterar: "Trots att för den tidens syn människan icke hade synnerligen mycket av psykiskt sammanhang, utan lidelserna tycktes gripa henne och tankarna komma på henne utifrån, sända av större och mindre gudomliga makter, tecknar Homeros levande människor; den enkla intensiteten i deras ord gör mer verkan än en konsekvent, detaljrikt genomförd karaktärsteckning."⁸

8. Wifstrand, Stockholm 1959, 113.

Litteratur

- Homeros, *Iliaden*. Från grekiskan av I. Björkeson. Stockholm 1999.
- Homeros, *Odysséen*. Från grekiskan av I. Björkeson. Stockholm 1995.
- W. Peek, *Griechische Versinschriften 1. Grab-Epigramme*. Berlin 1955.
- W. Peek, *Griechische Grabgedichte*. Berlin 1960.
- A. Bowling, "Mortality after Bereavement. A Review of the Literature on Survival Periods and Factors Affecting Survival", *Social Science & Medicine* Vol.24:2, 117-124. 1987.
- M.P.H.D. Cleiren, R.F.W. Diekstra, Ad.J.F.M. Kerkhof, J. van der Wal, "Mode of Death and Kinship in Bereavement: Focusing on 'Who' Rather than 'How'", *Crisis* 15(1), 22-36. 1994.
- P.R. Cox, J.R. Ford, "The Mortality of Widows Shortly after Widowhood", *The Lancet* 283:7325, 163-164. 1964.
- J. L. Lynch, *The Broken Heart: The Medical Consequences of Loneliness*. Basic Books, New York 1977.
- D. Mellström, Å. Nilsson, A. Odén, Å. Rundgren, A. Svanborg, "Mortality among the Widowed in Sweden", *Scandinavian Journal of Social Medicine* 10, 33-41. 1982.
- C. M. Parkes, B. Benjamin, R. G. Fitzgerald, "Broken Heart: A Statistical Study of Increased Mortality among Widowers", *British Medical Journal* 1(5646), 740 – 743. 1969.
- K. Schenk-Gustafsson, *Det brustna kvinnohjärtat – om kvinnors hjärt-kärlsjukdomar*. Stockholm 2008.
- D. Wasserman, *Depression en vanlig sjukdom. Symtom, orsaker, behandlingsmöjligheter*. Stockholm 1998.
- A. Wifstrand, "Den grekiska Litteraturen", *Bonniers Allmänna Litteraturhistoria. Israel. Hellas. Rom*. Huvudred. E. N. Tigerstedt. Stockholm 1959.
- L. R. Wulsin, G. E. Vaillant, V. E. Wells, "A Systematic Review of the Mortality of Depression", *Psychosomatic Medicine* 61, 6-17. 1999.